

עשו ובני אדום

(פרק 17)

דרכו של ספר בראשית הוא לסקור בקצרה את שושלת היוחסין הצדדית לפני שיעבור לספר בפרוטרוט תולדותיה של המשפחה הנבחרת. כך גם מספר לנו הכתוב בקיצור כל הנראה חשוב לגבי שושלתו של עשו, לפני שיספר תולדותיו של יעקב. תחילה מסופר איפוא ששלוש נשיו יולדות לו לעשו חמישה בנים בעודו בארץ כנען, וכי הוא עובר אחרי כן עם ביתו וכל אשר לו לארץ אחרת, מפני יעקב אחיו (הפסוקים א—ח). לאחר מכן באה רשימת הבנים והנכדים בשעיר והשבטים היצאים מהם (הפסוקים ט—יט). עוד באה סקירה על תושבי שעיר המקוריים, שבטי החורי (הפסוקים כ—ל), ולבסוף — רשימת מלכי אדום הראשונים (הפסוקים לא—לט) ומקומותיהם העיקריים של שבטי אדום (הפסוקים מ—מג)¹.

הפסוקים א—ה. ואלה תלדות עשו הוא אדום. עשו לקח את־נשיו מבנות כנען, את־ערה בת־אילוך החתי ואת־אהליבמה בת־ענה בת־צבעון החוי. ואת־כשמת בת־ישמעאל אחות נביות. ותלד ערה לעשו את־אליפז, וכשמת ילדה את־ירעואל. ואהליבמה ילדה את־יעיש ואת־יעלם ואת־יקרח, אלה בני עשו אשר ילדו־לו בארץ כנען.

הוא אדום. קביעה זו שחוזרת גם בפסוקים ח ויט, באה להדגיש חוזר הדגש את הזהות שבין עשו ואדום, שכן בימי משה השתמשו לציון העם רק בשם אדום, בעוד שכאן, בסיפור תולדות אבות האומה, במקום הוא להשתמש בשם המקורי — עשו. — ע ש ו ל ק ח וגו'. הפסוקים ב—ג

¹ לשאלות הביקורת יער הנחוצ במקום ובסוף הפרשה כולה.

אינם אלא מאמר מוסגר. בסקירת תולדות ישמעאל² מנומקת הפרדת בני ישמעאל מן השושלת הנבחרת במלים „אשר ילדה... שפחת שרה“, ואין עוד צורך למנות את שמות אמהותיהם. כאן, לעומת זאת, מן הדין הוא ליתן טעם מדוע מנושלים בני עשו מנחלתם הרוחנית של אברהם ויצחק, והרי יחוס אחד להם לעשו וליעקב, גם מצד האב וגם מצד האם. טעם זה ניתן במאמר המוסגר — עשו לקח את נשותיו מכנען הארור. ורק אחרי הערה מסבירה זו מתחילה מניית בניו. — עשו לקח חוזר אל האמור למעלה כו, לד וכה, ט, ומכאן לשון העבר הרחוק, ולא: ויקח. — מבנות כנען מוסב על „בת צבעון החוי“ ועל „בת אילון החתי“. ברם, קשה מן הפסוק כ דלהלן, שבו מצויין צבעון כאחד מבני החורי³. ואף כי מן הגמרא⁴ משמע שהחורים נקראים גם חוים, וזאת על שום „שהיו טועמין את הארץ כחויא“ (כנחש), כדי לדעת לאיזה גידול היא ראויה, הרי כבר העיר רבנו תם⁵, שאין הגמרא מתכוונת בזה לחוי שמעממי כנען, וראיתו מן „בת צבעון החוי“ שבפסוקנו. ונראה לנו נכון להניח שבמקורו היה צבעון מבני החוי, אלא שהיגר לשעיר, ושם היה לנשיא החורים. לעומת בני עשו, שהגיעו להר שעיר מאוחר ממנו, הוא גמנה אל נכון אל „שבי הארץ“ שבשעיר. לפי ספר הישר הרי החורים הם מצאצאי החוים, כשחור הוא אחד מבני חוי. — את - עדה בת - אילון וגר. תמוהות ביותר הן הסתירות שבין שמותיהן של נשות עשו, כפי שהם מובאים כאן, ובין האמור לעיל כו, לד וכה, ט⁶. אחד

² לעיל כה, יב ואילך.

³ ומחמת קושי זה משנים החוקרים וגורסים כאן: בת צבעון החורי (במקום „החוי“), וכפי שעושים השבעים, שגורסים: החורי במקום „החוי“ ביהושע ט. ז. כמובן שלפי שינוי זה יקשה להם להסביר „מבנות כנען“ האמור כאן. שכן החורי לאו מבני כנען הוא.

⁴ שבת פה, ע"א.

⁵ תוספות ד"ה חוי, שם.

⁶ וול האוזן כותב על נושא זה (Compos. des Hexat. pge. 52): אין אני מהסס לומר את שתי האפשרויות — או שלכל ביקורת המקרא אין כל שחר והיא בטלה לחלוטין, או שהאמור בבראשית כו, כד ואילך וכה, ח ואילך בא ממקור אחר מאשר בראשית לו, איה וטיט. אל נכון מעיר לכך ארדמן

הנסיגות ליישב אותן? שנתקבל על דעת רבים, הולך בדרך זו: בארי, אביה של יהודית, המוכר למעלה כו, לד, וזה עם ענה שבפסוקנו. ענה זה מצא את המעיינות החמים, כמסופר להלן פסוק כד^ה, ועל פי מאורע זה קבל את השם בארי — מגלה הבארות, ואילו כאן, בשושלת היוחסין, מובא שמו המקורי. העובדה ששם הוא מצויין כחתי וכאן כחוי, אין בה משום סתירה, שהרי ביהושע א, ד בא כשם כולל לכנען השם חתים, ובדומה לכך נקראות נשותיו של עשו בשם הכולל בנות כנען גם כאן וגם למעלה כת, ח. ובאשר לחוי במקום חורי — ראה למעלה^ה. אך לנו נראה פירושו של הרשב"ם נהיר הרבה יותר. לדעתו אין הכתוב מזכיר כאן כלל את יהודית בת בארי, וזאת משום שלא היו לה בנים, שהרי כאן אין מוזכרות הנשים אלא על שום בניהן. את האהליבמה נשא עשו לאשה רק מאוחר יותר, אחר שכבר היגר לארץ שעיר, כלומר אחרי שכבר נשא את בת ישמעאל. בזה גם מתבאר שלהלן בפסוקים ד—ו וי—יד קודמת בת ישמעאל לאהליבמה. וזה שבפסוק ב מוזכרת אהליבמה לפני בת ישמעאל, אינו אלא משום שצריך להזכיר את

(Altt. Studien, I, p. 26), שהיה על וולהאוזן לומר: בראשית לו, איט, שכן אי אפשר להפריד הפסוקים רח מן איה. ובכך, הוא ממשיך בצדק, מחסלים את תיאורית ה־P לגמרי. מצדנו נוסיף עוד על זה באומרנו, שדוקא הפסוקים, שלכאורה סותרים זה את זה כל כך, דוקא הם מוכיחים בראיה מהימנה, כי הנחה המבקרים שבעיבוד התורה היה פעיל „עורך“ כל שהוא, אשר נסה ליישב את הסתירות השונות, היא הנחה שאין בה כל ממש. כי הגה כאן, יותר מאשר בכל מקום אחר, קל היה ביותר לטשטש את הסתירה על ידי שינוי השמות באחד משני המקומות והתאמתם בזה למקום האחר. ועוד יש להעיר שאי אפשר לייחס שני המקומות סותרים זה את זה לשני מקורות שונים, מפני שהפסוק „עשו לקח... מבנות כנען“ מצביע בבירור על הפסוקים כו, לד ועל כת, ח ואילך. מכיוון שכן, אין כל אפשרות אחרת מאשר ליישב את הסתירה הזאת בדרך שהצענו.

⁽¹⁾ הנגסס נכר ג.

⁽²⁾ והשוה ביארנו שם.

⁽³⁾ גרין רוצה ליישב את הסתירה על ידי ההנחה שבארי היה בנו של ענה. לפי זה יהיה פירושו של „בת ענה“ שבפסוקנו — נכדת ענה, ואהליבמה תהיה אישוא נינתו של צבעון.

שתי הכבועניות ביחד. הסתירה שעדיין טעונה יישוב היא זו של השוני של שמות נשי עשו בשתי הפרשיות. לפי דעת הרשב"ם הנ"ל נותרו כאן שני ענינים: בתו של אילון החתי נקראת למעלה בשם בשמת, ואילו כאן היא נקראת עדה; בת ישמעאל נקראת למעלה מחלת, ואילו כאן — בשמת. והנה כבר הוכיחו בהוכחות משכבועות¹⁰) שאנשי המזרח התיכון נושאים לעתים שמות אחדים, ובעיקר שהם מקבלים שמות חדשים לרגל מאורעות שונים בחייהם. במקרה דגן, אפשר שכאן בשושלת היוחסין באים השמות המקוריים. שמה של עדה הוסב עם נשואיה אל עשו לבשמת, אולי משום משמעותו מבשרת הרעות (עדה = הלך, עבר). וכאשר עשו הוסיף לקחת אשה, את בת ישמעאל שגם שמה היה בשמת, הרי שהיה צריך לשנות גם את שמה, והיא נקראה מחלת (אולי מן חלי = עדי, תכשיט). — אשר ילדו לו בארץ כנען, רומז שלאחר מכן (פסוק ט ואילך) יימנו הבנים שנולדו בארץ שעיר; והשווה לעיל לה, כו.

פסוקים ו—ח. ויקח עשו את־נשיו ואת־בניו ואת־
בנותיו ואת־כל־נפשות ביתו ואת־מקנהו ואת־כל
בהמתו ואת כל־קנינו אשר רכש בארץ כנען, וילך
אלי־ארץ מפני יעקב אחיו. כי־היה רכושם רב משבת
יחורו, ולא יכלה ארץ מגוריהם לשאת אתם מפני
מקניהם. וישב עשו בהר שעיר עשו הוא אדום.

פסוק ו דומה לפסוקים יב, ה ולא, יח, בעוד שפסוק ז מזכיר יג, ו למעלה. — וילך וגו'. ואין כאן משום סתירה למסופר למעלה לב, ג ולג, טז, פסוקים שלפיהם עשו כבר היה מתגורר בארץ שעיר קודם לכן. ברור הוא שעשו היה בשעיר זמן רב לפני מות אביו, שהרי גשא את אהליבמה, בתו של אחד מגשיאי הארץ ההיא. והנה, בעת מותו של יצחק היה עשו כבר בן מאה ועשרים, ואין להניח שלקח אשה נוספת בגיל זה.

¹⁰) הנגססנברג, גרין ועד.

גם מסתבר שהשתתה זמן ממושך בשעיר, ושם הקים את צבאו בן ארבע מאות איש, כשהוא בברית עם ענה ולוטן. ואם הוא נמצא בארץ כנען בשעת קבורת אביו, הרי יש להניח שבא גם לקבורת אמו, או לפחות חזר זמן קצר אחרי כן אל אביו הזקן, שהיה עכשו לבדו, ובוודאי קבל — יחד עם יעקב — את רכושו של יצחק, רכוש אשר היה עם מות יצחק כה רב, עד שהחליט להתרחק סופית מארץ כנען ולהגר לשעיר, מקום שבו הבטיחו לו קשריו עם נשיאי הארץ עתיד מזהיר. ואכן דחקו צאצאיו לאט לאט את רגלי תושבי הארץ, החורי, והפכו לבעלי השעיר, כמסופר בדברים ב, ה וכו'. — וילך אל-ארץ. לפי תרגום אונקלוס יש להבין כאילו נאמר כאן: אחרת. הפשיטתא משלימה: שעיר. אך כבר העיר הרמב"ן „...וחסרו הכינוי (שעיר) בעבור היותו מובן, שכבר הזכיר שהיה עומד בארץ שעיר, והידוע כי לשם יולך ביתו" והוא מוכיח את דבריו מכמה כתובים¹¹), כלומר יש להבין כאילו כתוב: הארץ, בה"א הידיעה, היא הארץ הידועה — שעיר¹²). — עשו הוא אדום, כמו בפסוק

¹¹ מלכים א' טו, יח; מלכים ב' כג, טו; שמואל ב' יח, כא; מלכים א' יג, כח. ¹² לעומת זאת מבאר ארליך, שעל ידי העימות עם ארץ כנען מובלט ש„ארץ“ פירושה ארץ אחרת, ולא ארץ כנען, וראיותיו מרובות: בראשית ג, ב; שמואל א' ב, לג; שמואל ב' ז, יד; ישעי' מד, יא; נט, יו. אך ודאי לא נכונה סברתו שעדיין לא היה לו לעשו מקום מושב קבוע, שהרי הפסוק הבא מראה בבירור, שהארץ האחרת היא — שעיר. לפי ה' הלוי היתה פרידה זו שבין יעקב ועשו עוד לפני צאתו של יעקב לחרן, כלומר אחר שיעקב קבל את ברכת אביו, חלקו הבנים ביניהם את עדרי יצחק. והללו היו כה מרובים, עד שלא היה די מרעה בארץ כנען; ומכיוון שעשו הרגיש עצמו מופלה לרעה מצד הוריו, נצל הזדמנות זו לעזוב את ארץ כנען והלך להר שעיר. רק מאוחר יותר, כך מתאר הלוי, זמם עשו לרצוח את אחיו נפש, ועל כן ברח הלה לחרן. הנחה זו אמנם היתה יכולה להיות מסתברת, כי לפיה אין עוד צורך בשתי הגירות עשו לשעיר, אך הקושי שבה הוא, שלפיה היה יעקב עתיר נכסים עוד לפני בריחתו לחרן, בעוד שמן הכתובים נראה, שעושרו בא לו רק בשנות עבודתו אצל לבן. ומן הראוי גם להזכיר את דעתו של מנדלשטם (Commentar zur Genesis). לפיו היגר עשו לשעיר זמן קצר לפני שיבת יעקב אל ארץ כנען. זעמו של עשו על יעקב כבר שכן, ומשנתבשר שאחיו חזר עם עדרים רבים, הבין שלא יהא מקום מרעה לשני עשירים כאלה.

א ; ופירושו שעשו שמר על השם אדום גם בהיותו בארץ שעיר, כך שאיסור עשיית מלחמה עם בני עשו¹³) חל על כל בני אדום.

הפסוקים ט—יז. ואלה תלדות עשו אבי אדום, בהר שעיר. אלה שמות בני־עשו, אליפו בן־עדה אשת עשו רעואל בן־בשמת אשת עשו. ויהיו בני אליפו, תימן אומר צפו וגעתם וקנו. ותמנע היתה פילגש לאליפו בן־עשו ותלד לאליפו את־עמלק, אלה בני עדה אשת עשו. ואלה בני רעואל נחת וזרח שמה ומוזה, אלה היו בני בשמת אשת עשו. ואלה היו בני אהליבמה בת־ענה בת־צבעון אשת עשו, ותלד לעשו את־יעיש ואת־יעלם ואת־קרח.

קודם נמנו בני עשו בארץ כנען. עתה מגויים צאצאיו בהר שעיר, הם נכדיו. אך הכתוב חוזר גם על שמות בניו, וזאת משום שהללו הפכו, בהיותם בשעיר, להיות נשיאים לשבטים. כל השמות נמצאים גם בדברי הימים א' א, לה—לו. — א ב י א ד ו מ. כאן פירוש, "אדום" — העם, ולא השם הפרטי כמו קודם. — ו י ה י ו ב נ י א ל י פ ו. לפי פסוקנו היו לו לאליפו המישה בנים, ועוד אחד — עמלק — מפילגשו. ואילו במקבילה שבדברי הימים נמנים שישה בנים, מלבד עמלק: "תימן ואומר צפי וגעתם קנו ותמנע", ונראה איפוא שתמנע אף הוא בן אליפו הוא. משום כך מבקש הרשב"ם לקרוא תמנע פעמיים, כשהוא מסתמך על מדרש שוהר טוב, כך שבפעם הראשונה יהיה זה שם זכר ובשניה שם נקבה. והנה מצינו שם זכר — ימנע, בדברי הימים א' ז, לה, ואילו להלן מצינו תמנע כשם נקבה, בפסוק כב, כאחותו של לוטן, מאלופי החורי, וכן הוא בדברי הימים א' א, לט, וכן מופיע שם זה להלן פסוק מ בין

ועל כן פינה את המקום ליעקב אחיו. זהו, לדעתו, פירוש "מפני יעקב אחיר". ואילו "ולא יכלה... לשאת אתם" יש לפרש לפי זה: הארץ לא תוכל לשאת אתם. ¹³ דברים ב, ד"ה.

אלופיות עשו, ושוב כך בדברי הימים א' א, נא. לפי הרד"ק לדברי הימים אין מזכיר הכתוב שם את תמנע לפני עמלק, לפי שעמלק לא היה שוה לשאר הבנים, כי הם היו בני אשה, והוא — בן פלגש, לכך הפרדי ביניהם וזכר אמו ואמר ותמנע, ודי לו, כי נזכר הוא בתורה" — ות לד לא ליפז את-עמלק, הוא עמלק אויב ישראל¹⁴). כך מסתבר מן העובדה שבספר בראשית נמנים כל הגוים, שיהיה לו לישראל מגע כלשהו עמם בתקופת משה. כאן כוונת הכתוב לציין שכתור בן פלגש אין לראות את עמלק כמי ששייך לבני אדום, שאסור לעשות בהם מלחמה¹⁵). ואגב, גם בדברי הימים¹⁶) מצינו את עמלק יושב בהר שעיר. — ואלה היו בני אהליבמה. אין הכתוב מונה את בני בניה של אהליבמה משום שלא יצאו מהם אלופים.

הפסוקים טו—יט. אלה אלופי בני עשו, בני אליפז בכור עשו אלוף תימן אלוף אומר אלוף צפו אלוף קנז. אלוף-קרח אלוף געתם אלוף עמלק, אלה אלופי אליפז בארץ אדום אלה בני עדה. ואלה בני רעואל בן עשו אלוף נחת אלוף זרח אלוף שמה אלוף מזה, אלה אלופי רעואל בארץ אדום אלה בני בשמת אשת עשו. ואלה בני אהליבמה אשת עשו אלוף יעלם אלוף קרח, אלה אלופי אהליבמה בתי-ענה אשת עשו. אלה בני-עשו ואלה אלופיהם הוא אדום.

¹⁴) ולא כפי שרוצים לומר החוקרים שעמלק זה הוא עם קמאי, שרק אחד מענפיו התערב מאוחר יותר עם אדום, כי הוכחותיהם אינן עומדות בביקורת: „ראשית גוים עמלק“ (במדבר כד, כ) אינו אומר אלא שעמלק היה הראשון מבין העמים, אשר התקיפו את ישראל מאז יציאתו מצרים. „שדה העמלקי“ (למעלה ד, ז) בא רק כדי לציין את האזור שבו ישב עמלק בתקופה מאוחרת יותר. ¹⁵) א' ד, מב.

אלופי בני-עשו. שרי עשו וחורי נקראים בתואר אלוף¹⁶, ואצל הנביא זכריה¹⁷) מצויינים בתואר זה גם שרי יהודה. תואר זה נגזר מן אלף, השווה מיכה ה, א, ופירושו כמו שבט¹⁸). מכל מקום מתכוון כאן הכתוב למנות לא רק את השרים-הנשיאים, כי אם גם את השבטים כמו במניית נשיאי ישמעאל¹⁹). — תימן מוזכר עוד כאזור באדום²⁰). — קנז. למעלה טו, יט מוזכר שבט, „הקנזי” אשר יכול להיות זהה עם קנז המוזכר כאן, לפי אחת המובאות בבא בתרא נו, ע”א, וכן גם במדרש²¹). בבמדבר לב, יב ועוד מצויין כלב בן יפונה בשם „קנזי”, וזאת משום שהיה בנו חורגו של קנז, אבי אחיו עתניאל, כפי שכותב שם רש”י²²). כמובן שאין לצאצאי יהודה אלה דבר עם בני אדום, ודמיון השמות הוא מקרי, כמו דמיון שם קרח מבני לוי עם קרח האדומי המוזכר כאן. אך מקומו של קרח כאן בפסוק טז, בין בני עדה, הוא תמוה, שהרי מבני אהליבמה היה. לדעת הראב”ע²³) מוזכרו הכתוב „עם אלופי אליפו, שהיה דר עמהם; גם יתכן שמתה אמו, כי הוא הקטן מבני אהליבמה, וגדלה עדה את קרח עם בניה ונכתב עליו שהוא מבניה...”. פשוט יותר אפשר להניח, כי שבט קרח האדומי נתחלק לשנים, כמו שבטו של מנשה משבטי ישראל, וחלק אחד מהם התיישב עם בניו של אליפו²⁴). — אלה בני-עשו וגו’. אם לא נמנה את עמלק, משום שהיה בן הפלגש (ועל כן הוא נמנה עם בני עדה²⁵)), ואפשר שהיה דר בנפרד משאר בני אדום, הרי שיתקבל המספר שנים

¹⁶ השווה גם שמות טו, טו.

¹⁷ ט, ז; יב, ה.

¹⁸ לפי שפר נגר (CDMZ VII. 315) פירושו של אלוף — מחוז או

¹⁹ לעיל כה, טז.

²⁰ ירמיה מט, ד; יחזקאל כה, יב.

²¹ בראשית רבה פרשה מד, כז (המ’).

²² על פי סוטה יא, ע”ב (המ’).

²³ לפסוק ב (המ’).

²⁴ ובוהו גם יושב מדוע נמנה כאן פעמיים, בפסוקים טז ויח (המ’).

²⁵ פסוק יב.

עשר²⁶), כמו אצל ישמעאל ואצל ישראל. — הוא אדום בא כאן בפעם נוספת, ותכליתו להפריד פרשה זו מן הבאה אחריה, שדנה בבני שער.

הפסוקים — אלה בני־שער החרי ישבי הארץ, לופן ושובל וצבעון וענה. ודשון ואצר ודישן, אלה אלופי החרי בני שער בארץ אדום. ויהיו בני־לופן חרי וחימם, ואחות לופן תמנע. ואלה בני שובל עלון ומנחת ועיבל, שפו ואונם. ואלה בני־צבעון ואיה וענה, הוא ענה אשר מצא את־הימם במדבר ברעתו את־החמרים לצבעון אביו. ואלה בני־ענה דשן, ואהליבמה בת־ענה. ואלה בני דישן, חמדן ואשבן ויתרן וזרן. אלה בנראצר, בלהן וזעון ועקן. אלה בני־דישן עוזן וארן. אלה אלופי החרי, אלוף לופן אלוף שובל אלוף צבעון אלוף ענה. אלוף דשן אלוף אצר אלוף דישן, אלה אלופי החרי לאלפיהם בארץ שער.

אלה, ולא ואלה, משום שהחורי בא כאן בניגוד לאדום. — החרי רגילים לפרש שם זה מלשון חור = מערה, כלומר שוכני המערות²⁷. לאחרונה גזרו את השם הזה מן המלה חארן, שמופיעה במצבות מצריות עתיקות²⁸, ולפי זה יהיה החורי — זה מן הארץ חאר. — י ש ב י

²⁶ האלופים (1) תימן (2) אומר (3) צפו (4) קנו (5) געתם, והם בני אליפו בן עדה, כלומר נכדי עשו; האלופים (6) נחת (7) זרח (8) שמה (9) מזה, והם בני רעואל בן בשמת, גם הם נכדי עשו; והאלופים (10) יעוש (11) יעלם (12) קרח, והם בני אהליבמה ועשו. והוא שלא נמנה את קרח אלא פעם אחת, כאמור, ולא את עמלק, וכדברי המחבר בדיה ותלד לאליפו, לפסוק יב; והשווה למעלה פרק כב הערה 41 (המ').

²⁷ ראה למשל אצל ש ד ל (המ').

Max Müller, *Asien und Europa nach altaegyptischen* ²⁸
.156, Denkmälern

הארץ, הם תושבי הארץ הקדמאים שגורשו לאחר מכן על ידי בני עשו או הושמדו על ידיהם. עובדה זו המסופרת בדברים ב, יב, מתאשרת גם על ידי איי-הכללת החורי ברשימת העמים שבפרק דלעיל. כמקבילה לפסוקינו השווה דברי הימים א' א, לת—מב. — וענה, בן שעיר, דומה שאין הוא זהה עם ענה בן צבעון המוזכר בפסוק כד. ברם, מאחר שבפסוק כה ודאי הכוונה לאותו ענה שמוזכר בפסוק כ (כי מנויים כאן לפי הסדר בניהם של בני שעיר המוזכרים בפסוקים כ—כא), תמוה הוא שלא רק שהיו שני ענה, אלא שלכל אחד מהם היתה בת בשם אהליבמה; השווה פסוקים ב וכה. על כן מוטב להניח²⁹ שהשבעה המנויים בפסוקים כ—כא, אינם בניו ממש כי אם צאצאים של שעיר בדרגות שונות, והם מוזכרים משום שכולם היו לנשיאים עצמאיים. לפיכך אפשר לומר שצבעון וענה שבפסוק כ הם אב ובנו, וענה נמנה על בני שעיר בהיותו נכדו של זה. ראייה להנחה זו אפשר, לכאורה, למצוא בפסוק כב — „ואחות לוטן תמנע“, כי אילו היו כל שבעת המנויים קודם באמת אחים, הרי תהא תמנע אחותם של כולם ולא רק אחות לוטן בלבד²⁹, אלא שכבר הראה הרמב"ן „כי המנהג ליחס הבת אל האחים“, כגון בשמת אחות נביות ומרים אחות אהרן, ברם, ראייה נוספת להנחה דלעיל היא, שאם נאמר כי אכן תמנע בתו של שעיר היתה, הרי נשא הבן אליפו את בת שעיר ואילו עשו אביו — את נינתו של הלה²⁹, ועל כן מוטב לקבל ההנחה הנ"ל. — על ון... ש פו. במקום „עלון“ בא בדברי הימים³⁰ „עלין“ ובמקום „שפו“ — „שפי“ — ואיה, בדברי הימים — „איה“. — הימם. רש"י מפרש — פרדים, וזאת על פי תרגום יונתן, מדרש רבה⁸¹ ותלמוד⁸². מסתבר שפירוש זה מבוסס על האתימולוגיה שבמדרש *ḥmiov* או *ḥmiov* פירוש „מצא“⁸³. פירוש „מצא“ יהיה לפי זה גילה, המציא, בזה שזיווג סוסים וחמורים בשעה

²⁹ Anth. II. הנגסטברג

³⁰ א' א, מ"ב.

³¹ בראשית רבה פרשה פב, יז (המ').

³² פסחים נד, ע"א וראה גם חולין ז, ע"ב (המ').

³³ השווה זאקס. Beitrage I. 23.

הרעייה בשדה. לפי אונקלוס שמתרגם „גבריא“ פירוש ימים כמו אימים = איומים, כלומר הענקים. הפשיטא מתרגמת „מיא“ = מים. הוולגטה — aquas calidas = המעינות החמים, וחוקרים רבים הולכים בדרך זו כשהם גוזרים „ימים“ מן הערבית ⁸⁴, אך אין פירוש זה יותר מוסמך מן השאר. — בני דישון, במקום „דישון“ שבפסוק כא, הוא לפי הרמב”ן „כדי להבדיל בין שניהם“, כלומר בין דישון בן שעיר ודישון בן ענה שמזכר בפסוק כה. ואפשר שהכתוב בוחר בצורה זו משום הדמיון לצורת השמות שבאים אחריו — „חמדן ואשבן ויתרן וכדן“ ⁸⁵, כמו „נשוי פשע כסוי חטאה“ ⁸⁶; (ובדברי הימים ⁸⁶) — „דישון“. — חמדן נקרא שם „חמרן“. — ועקן נקרא שם „יעקן“. וראה ביאורנו לדברים י, ו. — לא לפי ה, חסר ו”ו, ופירושו — על פי שבטיהם. הפתרונות שניסו לתת לשמות אלה הם שרירותיים.

סוף לא. ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום,
לפני מלך־מלך לבני ישראל.

כבר הראב”ע בפירושו לתחילת ספר דברים רומז לקושי שטמון בפסוק זה — כיצד אפשר לדבר על המלוכה בישראל מאות שנים לפני משיחתו של מלך ישראל הראשון ⁸⁷. ברם, לנו נראה שאפשר ואפשר לומר לגבי מאורע שמצפים לו, כי אחר אירע לפניו. איש לא יוכל לטעון שהפסוק „וזאת הברכה אשר ברך משה... לפני מותו“ נכתב דוקא אחרי מות משה, גם אילו הברכה נאמרה זמן רב לפני מות משה. אמנם, המלים „לפני

⁸⁴ מנדלשטם.

⁸⁵ תהלים לב, א.

⁸⁶ ב' שפינוזה (בספרו Traité Teologico-Politique, פרק ט — המ') מרחיב את הדיבור בזה, ורוב המבקרים אחריו. הכל טוענים שקטע זה לא יכול היה להיות נכתב לפני תקופת שאול (ולפי אחרים — לפני דוד). גם אלה שדוחים בדרך כלל הנחות קריטיות. כגון פיליסון והלוי, רואים בבעה זו הנחה שאינה ניתנת לערעור. סברתם היא, כי רק אחרי הנהגת המלוכה בישראל אפשר היה לומר „לפני מלך־מלך לבני ישראל“.

מותו" מראות שיש משום קשר בין הברכה ומות משה, שזוהי הברכה האחרונה שמשה רבנו מתכוון לברך, ובמקביל לכך יש גם כאן להבהיר תחילה את התשובות לשתי שאלות: האם משה הניח מראש את הנהגת המלוכה בישראל? האם יש קשר בין קיום המלוכה באדום והכתרת מלך על ישראל? לדעתנו הרי התשובות לשתי השאלות הן חיוביות בהחלט. בפסוק יא שבפרק הקודם מצינו הבטחת ה' ליעקב — „גוי וקהל גוים יהיה ממך, ומלכים מחלציך יצאו”. הבטחה דומה הובטחה כבר לאברהם אבינו⁽³⁷⁾. (בספר דברים³⁸) מודיע משה לעם את חוקת המלוכה שנמסרה לו בסיני מפי הגבורה. מיד עם כיבוש הארץ וחלוקתה לשבטים היה צריך לשים מלך על ישראל, מלך שבחירתו היתה צריכה להיות בידי ה'. אמנם, אין זו מצווה מוחלטת⁽³⁹⁾, אך לפחות מגיח הכתוב כאפשרי את המקרה שהעם ירצה לשים על עצמו מלך עם חלוקת הארץ; והשווה גם „יולך ה' אתך ואת-מלכך” — דברים כח, לו. לפי זה היטב יכול היה משה רבנו לכתוב, על פי ה' — „ואלה המלכים” וגו', ופירוש „לפני מלך-מלך” אינו לפני שמלך מלך אלא לפני שימלוך מלך וכו'. ובאשר לשאלתנו השנייה, יש לשים לב שפרקנו, אשר עוסק בפרוטרוט באדום, בקש להראות שעשו הגיע למושב של קבע ולמדינה מתוקנת לפני יעקב, אף כי גבאו עליו שיעבוד את יעקב. יעקב עוד יושב בארץ „מגורי אביר”⁽³⁹⁾, כגר יושב שם, כאשר בני עשו כבר ישבו „בארץ אחותם”⁽⁴⁰⁾, כי עוד יספר הכתוב על כור ההיתוך של שיעבוד ועוני שעל ישראל לעבור אותו. ואם מוסיף איפוא הכתוב שמלכי עשו מלכו לפני מלך בישראל, כדי לרמוז בזה לנבואתו של בלעם „והיה אדום ירשה” וגו'⁽⁴¹⁾, הרי „אשר מלכו בארץ אדום” כאילו מותנה במשפט הסיפא — „לפני מלך-מלך לבני ישראל”⁽⁴²⁾, דבר שכבר המדרש⁽⁴²⁾ מצביע עליו. ועוד מעיד כתוב זה

⁽³⁷⁾ לעיל יז, ו וטז.

⁽³⁸⁾ יז, יד ואילך.

⁽³⁹⁾ השווה ביאורנו שם; ע' שלג בחרגום העברי (המ').

⁽⁴⁰⁾ להלן לו, א.

⁽⁴¹⁾ להלן פסוק מג.

⁽⁴²⁾ במדבר כד, יח.

⁽⁴³⁾ בראשית רבה פרשה פג, א (המ').

שההבטחה „ומלכים ממך יצאו” שניתנה להם לאברהם ולשרה, נתקיימה אצל עשו לפני שנתקיימה אצל יעקב. ובדומה לכך גם אומר יהושע, ואתן לעשו את הר שעיר לרשת אותו” וגו’⁴³). ומכיוון שבספר דברים מדגיש שהר שעיר ניתן לו לעשו נחלה מאת ה’⁴⁴), מדוע לא נראה גם בהנהגתה המוקדמת של המלוכה בעשו קיום הבטחה אלהית? „ואלה המלכים” וגו’ מעיד איפוא שההבטחה שניתנה לאברהם, נתקיימה אצל עשו לפני שנתקיימה אצל יעקב. עם זאת אי-אפשר להניח, כי רשימת המלכים שבכאן מגעת עד לתקופתו של שאול המלך או אפילו של שלמה המלך. מצינו מלך המולך באדום כבר בימי משה רבנו; השווה במדבר כ, יד; שופטים יא, יז. ואפילו אם נאמר שזהו המלך הראשון מאלה המנויים כאן, היה צריך כל אחד משמות המלכים שברשימתנו למלוך בממוצע כחמישים שנה, שהרי ממות משה ועד להמלכת שאול עברו לפחות שלוש מאות וחמישים שנה. תקופת מלוכה ארוכה כזאת איננה סבירה, משום שהמלכים הללו היו מלכים נבחרים, שעולים לכס המלוכה רק בגיל גבוה יותר (וראה הלן). ועוד. במלכים א’ יא, יד מסופר על הדד האדומי אשר היה „מזרע המלך הוא באדום”, תיאור אשר מניח מקום להסיק, שבימי דוד המלך היתה המלוכה באדום עוברת בירושה. שלישית, שמות המלכים שמוזכרים כאן אינם מוזכרים פעם נוספת, ובוודאי לא היה זה כך, אילו מלכו בימים שבין משה רבנו ודוד המלך. רביעית, אילו היה המלך בלע בן בעור, ראשון המנויים כאן, אותו מלך אדום שאליו שלח משה רבנו שליחים, ודאי שהכתוב היה מזכיר את שמו, כדי להבדיל בינו לבין בלעם בן בעור. ולבסוף, אילו חי מלכם הראשון בימי משה רבנו, יהיו ימי שלטונו של הדד בן בדד שהכה את המדיינים, בערך בימי גדעון, שכן הדד בן בדד הוא באמצע מלכי אדום כמו שגדעון באמצעם של השופטים, ויהא זה תמוה ביותר שהמדיינים יצאו למלחמה במואב אחרי שהוכו על ידי גדעון, או שיעלו על ישראל אחרי שהוכו על ידי הדד, ומה גם שמשופטים י, ג נראה, שבימי גדעון היו המדיינים בני בריתו של העמלקי, שהוא משבטי אדום.

⁴³ (כד, ד.

⁴⁴ (ב, ה.

הפסוקים 27—28. וימלך באדום בלע בן־בעור, ושם עירו דנהבה. וימת בלע, וימלך תחתיו יובב כן זרח מבצרה. וימת יובב, וימלך תחתיו חשם מארץ התימני. וימת חשם, וימלך תחתיו הדר כן־כרד המכה את־מדין בשדה מואב ושם עירו עוית. וימת הדר, וימלך תחתיו שמלה ממשרקה. וימת שמלה, וימלך תחתיו שאול מרחבות הנחר. וימת שאול, וימלך תחתיו בעל חנן בן־עכבור. וימת בעל חנן בן־עכבור וימלך תחתיו הדר ושם עירו פעו, ושם אשתו מהיטבאל בתי־מטרד בת מי זהב.

רשימת מלכים זו באה גם בדברי הימים א' א, מג—ג, אלא ששם מסופר גם על מותו של האחרון שבהם. מכיוון שאף אחד מן המוזכרים כאן הוא בנו של קודמו, ואצל אחדים גם מוזכרת עיר מלוכתו, הרי שהיו אלה מלכים נבחרים, כאמור. — בלע בן־בעור. מענין הוא לציין שכבר שם מלכו הראשון של אדום — בלע בן בעור — רומז לשם בלעם בן בעור, מי שניבא את אבדן מלכות אדום. — ושם עירו, פירוש שם עיר המלוכה שלו. — דנהבה. לפי הירוגנימוס הרי זו דנאיה שבמואב; ברם, מכיוון שהיתה זו עיר המלוכה, הרי שצריכה להיות באדום. — מבצרה, מאוחר יותר בירת אדום. — ארץ התימני, היא ארצם של בני תימן, המוזכר לעיל פסוק יא. — הדר בן־כרד. יש שרוצים לקבוע תקופתו בימי גדעון⁴⁵, ואכן שם מקומו, אילו היה ראשון המוזכרים כאן מבני זמנו של משה רבנו. אך כבר הראינו למעלה שאין זה יכול להיות. — המכה את־מדין. אל נכון מפרש רש"י על פי המדרש⁴⁶, „שבא מדין על מואב למלחמה, והלך מלך אדום לעזור את מואב“. ואין זה יכול היה לקרות אחרי זמנו של גדעון, שהרי אחרי מלחמתו של גדעון במדין ירדו הללו מזירת ההסטוריה⁴⁷. — ממשרקה.

⁴⁵ איוולד. Geschichte II. p. 476.

⁴⁶ במדבר רבה פרשה כ, ד (המ').

⁴⁷ הנגסטנברג.

זהו מקום הלידה, וכן מרחבות הנהר. ואין הנהר הזה הפרת, אלא הוא נחל או ואדי באדום, והתוספת נהר נחוצה משום שהרבה מקומות בשם רחובות היו. — הדר, בדברי הימים — „הדר“. כאן לא מסופר על מותו של זה, ומסתבר איפוא שהיה חי בימיו של משה רבנו.

פסוקים ט—מג. ואלה שמות אלופי עשו למשפחתם
למקמתם בשמתם, אלוף תמנע אלוף עלוה אלוף
יתת. אלוף אהליבמה אלוף אלה אלוף סינן. אלוף
קנז אלוף תימן אלוף מבצר. אלוף מגריאל אלוף
עירם, אלה אלופי אדום למשבתם בארץ אחזתם הוא
עשו אבי אדום.

לרשימה זו של אלופי אדום משותפים עם הרשימה שבפסוקים טו—יט רק השמות קנז ותימן. תמנע מצויינת שם כפלגשו של אליפו וכאחותו של לוטן, ואהליבמה — כאשת עשו. עלוה — דומה לעלון בן שובל, החורי. כל שאר השמות הם חדשים לגמרי. השבעים גרסו כאן עוד אלוף צפי, כנראה כדי להשלים את המספר שנים עשר. הרשימה המקבילה בדברי הימים⁴⁸ מתחילה במלים „וימת הדר ויהיו אלופי אדום“ וגו'. לפי זה נראה שעם מותו של האחרון מבין שמונת המלכים האלה פסקה המלוכה באדום, וחוקת השבטים העתיקה החזרה למקומה, כשאלופים בראש השבטים; וכן הוא ברש"י וברמב"ן. הרשימה שלמעלה מכילה את האלופים המקוריים, ואלה המנויים כאן קמו מאוחר יותר, ובדברי הימים רק הם מוזכרים. — אלה אלופי אדום, זוהי חתימת רשימת השבטים, בעוד אשר הוא עשו אבי אדום מהווה את החתימה לסיפור תולדות עשו.

יעקב ועשו התפייסו, כאחים. ביחד הם קברו את אביהם, ובזה נסתיימו תולדות יצחק. הגיע איפוא תורן של תולדות יעקב ועשו, וגם תולדותיו של עשו, מן הדין שיבואו באופן מפורט יותר מאשר תולדות ישמעאל

⁴⁸ א' א, נא—נד.

שבפרק כה, שהרי בן רבקה הגבירה הוא, ולא בן אמה כמו הלה, וזהו תוכנו של פרקנו. בפסוקים א—ה מסופר על משפחתו הקרובה של עשו, ואילו בפסוקים ו—ח — על יציאתו של עשו מארץ כנען להר שעיר. לזה מתקשרת באופן הגיוני מסירת הנתונים על צאצאי עשו בתור אומה, כפי שהתפתחו בארץ שעיר — הפסוקים ט—יט. ומכיוון שבתור שכזאת הורישו את החורי, יושב הארץ המקורי (דבר שאמנם אינו מסופר כאן, אבל הוא מונח כידוע), הרי שהכתוב מונח בפסוקים כ—ל את בניו של שבט זה, שבחלקו התמוג עם בני אדום, כדי לקשור לתיאור זה את הסיפור על התפתחותו של אדום לאומה מסודרת בעלת שלטון תקין, שמומחש במיוחד על ידי הזכרת שמותיהם של שמונה מלכים. והפרק מסיים במנייתם של השבטים שהיו בימי מלך אדום האחרון, אשר בוודאי חי בזמן כתיבתו של פרק זה, „למשתם בארץ אחזתם“⁴⁰).

40 באשר לניתוח הביקורתי של פרק זה, הרי דעות המבקרים מתפלגות במידה רבה מאד. ראשון המבקרים בעלי השם שכופר באחידות הפרק הוא הוספלד. ברם, הקיצוני ביותר כאן הוא וולהאוזן, אשר לפיו רק הפסוקים רח ומיג הם חלקים מקוריים של P, בעוד שאר רובו המכריע של הפרק לקח „העורך“ ממקורות אחרים, אלא שסגנון אותו מחדש תוך חיקוי סגנון P, ואין הוא מוציא מכלל אפשרות שאכן נקלטו בו גם אי אלה חלקים מקוריים של P. עוד הוא טוען שרק הפסוקים לאילט נשמרו ללא שינוי ממקורם — JE, ואין שני מקוריה אלה תואמים, לא במגמתם ולא באופים. לכן מעיד קינן (Einl. in Hexat. p. 65) שאין התוצאה של ניתוחיו מטביעה רצון ביותר, כי היה מקום לצפות לתיאורים מפורטים יותר על אודות אדום מן המצוי בפסוקים מיג. ואולי נדחתה שושלת עשו המקורית, כפי שהיתה ב-P, על ידי הפסוקים אה וטיט. אך קינן עצמו מעיד בע' 313, ש„מזר הוא. במידה מסיימת, שה„עורך“ מתרחק מ-P בפרק זה, אחר שהיה קרוב ביותר למקור זה בפרק הקודם, ולא רק שמשלים דבריו על האדומים אלא גם מביא, באופן חלקי, אחרים במקומם. יש להניח שהיו לו ל„עורך“ נימוקים משלו לכך, אך אנו אין לנו אלא לבחש אותם. אך אנו נטיב לעשות, אם נבטל את נימוקיהם של המבקרים לפיצול הפרק למקורות שונים, מאשר לטרוח לדרוש את הנימוקים המדומים, שהביאו את ה„עורך“ להוצאתם של חלקים מן המקור והחלפתם באחרים. וכבר כתב דילמן לגבי זה: המבנה והסדר היפה של פרק זה מדברים בעד אחידותו. ועוד מצדנו, שאלה אשר מיחסים את הפסוק ח ל-P